

Socialinė epistemologija ir socialinė filosofija

INFORMACIJOS VISUOMENĖS SAMPRATA: SENŪJŲ VYNMAIŠIŲ GNIAUŽTAI

Marius P. Šaulauskas

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Tel. (370-5) 267 52 24
Faks. (370-5) 267 52 18

Straipsnis skirtas informacijos visuomenės sampratos pamatinių metodologinių-aksiologinių charakteristikų atodangai. Jame parodoma, pirma, kad labiausiai paplitusi informacijos visuomenės samprata yra grindžiama egzistencine informacijos visuomenės kaip realaus fenomeno ir jo nelygstamos svarbos prielaida ir, antra, kad tokia egzistencinė-aksiologinė prielaida yra artikuliuojama įprastinio, liberalaus-socialdemokratinio, moderniojo ideologinio diskurso terminais. Straipsnyje kritiškai aptariama ir viešojo informacijos visuomenės sampratos vartoseną nūdienėje Lietuvoje.

Prasminiai žodžiai: informacijos visuomenė, ideologija, infopesimizmas, infooptimizmas, racionalaus pasirinkimo teorija, egzistencinė-aksiologinė prielaida.

Šiandien lyg ir akivaizdu, kad socialinės kaitos teorijos, bent jau tos, kurios yra labiausiai atpažįstamos ir aptarinėjamos – ypač neprofesionaliuose viešuosiuose diskursuose – remiasi *informacijos visuomenės kaip realaus fenomeno ir jo nelygstamos svarbos prielaida*. Čia jučia ar nejučia padaromi du metodologinės svarbos dalykai. *Pirma*, tariama, kad iš tikrųjų esama ypatingos, iki šiol neregėtos *informacijos visuomenės*, tegu ir būvančios *in status nascendi*. Anot garsiojo revoliucinių permainų šauklio Manuelio Castellso, reiktų teigti dar griežčiau: susidūrime netgi ne su *informacijos*, o su *informacinės*

visuomenės realybe (Castells 1996; 1997; 1998). *Antra*, kadangi pagal šimtametę socialinės filosofijos ir *eo ipso* teorinio socialinės kaitos tematizavimo logiką informacijos visuomenės, kaip pamatinės informacijos visuomenės diskurso kategorijos, supratimą neabejotinai veikia ir aksiologinės (visų pirma ideologinės) nuostatos, ši egzistencinė prielaida yra artikuliuojama ir įprastinio (moderniojo) ideologinio diskurso terminais, todėl išvirsta į fundamentalią *egzistencinę-aksiologinę* priimtį.

Skirtina švelnioji ir griežtoji tokios egzistencinės-aksiologinės prielaidos formos (smulkiau

žr. Šaulauskas 2002). Pirmoji teigtų „tik“ iki šiol nematytą ir palyginti tolygią bendrabūvio audinio informatizaciją; antroji – kokybiškai naują visuomenės būvį, naują erą, laikmetį, ypatingą socialinę formaciją ir pan. Ir švelnioji, ir griežtoji versija suponuoja radikalių ir unikalių transformacijų vyksmą ir jų prognozę – skiriasi tik numanomas permainų mastas ir jau įvykusios ar galimos pažangos lygis.

Tačiau nė viena bent kiek ryškiau pastebima akademiniam diskurse koncepcija, besiremianti šia egzistencine-aksiologine prielaida, nei tokios pažangos realumo, nei jos rezultatų gerumo ar blogumo nepriekaištingai neįrodo. Negana to, bene moksliausia ir vertingiausia informacijos visuomenės studijų diskurso klotdą kaip sykis ir sudaro ne tik mėginimai pagrįsti kurios nors versijos teisingumą, bet, žinoma, ir negailestinga tokių mėginimų kritika. Poleminį įkarštį tik sustiprina tai, kad dažna griežtąją informacijos visuomenės egzistavimo prielaidą įrodinėjanti arba ją tik nekritiškai priimanti koncepcija nevengia pomosofinio (*post + modern + philosophy = pomosophy*) pesimizmo (pvz., Schiller 1973; Roszak 1986; Sardar 1996) ir utopizmo (pvz., Illich 1971; Masuda 1980; Toffler 1980; Naisbitt 1982), tad prietaringas ir svajingas *Homo informaticus* apžavus jau seniai tapo ir akademinio diskurso, ir masinės kultūros dominante (Šaulauskas 1999 ir 2000).

1. Infopesimizmas ir infoutopijos: bruožai ir kiltys

Technologinio pesimizmo ištakas ilgai netrukę aptiksime garsiajame Rousseau manifeste *Discours sur les Sciences et les Arts* – 1750-aisiais metais jame buvo paskelbta neva neišvengiamai pragaištinga mokslo ir technikos pažangos prigimtis. Nūdienė infopesimizmo argumentacija menkai tepasikeitė: ji paremta romantine pra-

eties idealizacija, konservatyvia bent kiek drąsesnių naujovių baime, taip skaudžiai patirties įdeginta dorovine žmogiškosios natūros silpnavė ir pesimistiniu socialinės inžinerijos potencialo vertinimu. Moderniose gerovės valstybėse gyvenantys autoriai infopesimizmą dažnai grindžia derindami marksistinius Frankfurto mokyklos analizės principus, nutaikytus į kapitalistiniame bendrabūvyje dominuojančių interesų demaskavimą, su kairuoliškos kontrolės sociologijos nuostatomis, perdėtai pabrėžiančiomis tai, ką, pasak Jacko Gibso, galėtume vadinti „kontrolės trichotomija“, t. y. valstybės administravimo, edukacinės sistemos ir masinės komunikacijos sąmazga (Gibbs 1989: 436–438). Todėl infopesimistinė žiūra traktuoja informacinės revoliucijos triumfą kaip nuožmų pažadą tolesnės kapitalistinio blogio koncentracijos, kuri neva būtinai apima ir ekonominius, ir politinius bei socialinius, ir edukacinius bendrabūvio klotus (Robins 1999).

Kita vertus, nūdienės *infoutopijos* cementuojamos nekritiška dar Apšvietos amžiaus padiktuoto technologinio utopizmo recepcija. Čia daroma prielaida, kad išradimai, įvairūs įrenginiai ir mašinos iš esmės yra pakankama tobulo bendrabūvio sąlyga; kad pamatinius gerosios ateities visuomenės institutus, įskaitant ir normatyvines nuostatas, lems technologinės inovacijos bei jų diegimas; kad apskritai žmonijos raidą lemia dar Apšvietos amžiuje kalbėta nenumaldoma progreso žengtis; kad progresą nusako būtent technologijų plėtotė ir t. t. (Segal 1986).

Tipiška infopesimizmo išraiška – Ziauddino Sardaro laikysena. Jis traktuoja telematinę (arba informacinę-komunikacinę) terpę kaip naują, itin galingą ir todėl perdėm pavojingą kolonizacijos formą, neva „nutaikytą į visų nevakarietišku istorijų išnaikinimą“. Kai kultūros esti „sukaupiamos“, „išsaugomos“ skaitmenine forma ir tampa lengvai pasiekiamos net nepakilus

iš patogaus minkštasuolio, ji [skaitmeninė forma] virsta tikresne už pačią realybę“, o „hipertekstas generuoja hiperindividas: bešaknius, be jokios tikros tapatybės, amžinai ieškančius dar vieno pakartojimo ir tikinčius, kad dar vienas tinklapis suteiks jiems nirvaną“ (Sardar 1996: 19). Čia kalbame ne apie tai, kad infotechnologijos dar nėra ir, ko gero, niekada nebus prieinamos visiems ir visada, t. y. ne apie akivaizdų globalinės informacijos visuomenės egalitarizmo stygių, o apie pandemiją sėlinančio „informacijos amžiaus“ košmarą.

Savo ruožtu itin pavaizdus infoutopizmo liudijimas yra triukšmingosios Johno Perry'o Barlowo deklaracijos, nors, tiesą sakant, jos tik radikalizavo Marshallo McLuhano – šio nūdienių infoentuziastų, taip mėgstančių jo enigmatinius aforizmus ir taip nemėgstančių blaivios argumentacijos, „tėvo“ pranašystes, be atodairos skelbusias greitą valstybingumą, stambaus verslo ir stiprių vyriausybių mirtį. Ne veltui McLuhaną kur kas lengviau cituoti, nei bent apytikriai susivokti, kas jo turėta galvoje. Ko vertos vien šios dažnai cituojamos McLuhano išvalgos: „visa, kas dar veikia, yra jau pasenę“; „perskaičius vos kelis pirmuosius sakinius, galima suprasti visą tekstą, jei tik norime jį 'pagauti'“; ir galų gale ši, bene pati skardžiausia tiek smalsiai specialisto, tiek ir patiklaus mėgėjo ausiai: „Heideggeris elektronine banga serfinguoja lygiai tiek pat triumfališkai, kaip kad Descartes jojo pasikinkęs mechaninę“ (McLuhan 1962: 248). Barlowo formuluotė kur kas aiškesnė, nors dėl to ji cituojama ne ką rečiau: „mes esame didžiausios technologinės transformacijos dalyviai nuo pat ugnies įvaldymo meto. Anksčiau maniau, kad tai svarbiausias reiškinys po Gutenbergo, tačiau dabar esu tos nuomonės, kad turime grįžti gerokai toliau“ (Barlow 1995). O ir pačių infoentuziazmo klasikų argumentacijos kokybė toli gražu ne visuomet nusipelno aukščiausio vertinimo.

Žinoma, jeigu į triūsiančiųjų naujų technologijų ūkyje skaičių įtrauksime, kaip tai ne kartą daroma, ir dailides, gaminančius kompiuterių stalelius, ir vairuotojus, jau ir Gudijoje naudojančius telematines tolimųjų reisų metrikos priemones, ir netgi slauges, kaip nieko nebodamas ryžtingai padarė taip pamėgęs skrupulingą apskaitą Fritzo Machlupo sekėjas Marcas Poratas (Porat 1977), tuomet ne tik informacijos, bet net ir populiariojo Nicholas Negroponte pranašaujama „postinformacijos“ era (Negroponte 1995) atrodys nelygu kaip mat ranka pasiekiamą realybę.

2. Nuosaiki laikysena: faktai, viltys ir jų aptarties svarba

Žinoma, informacijos visuomenės virsmą tematizuojančiame diskurse gausu ir kur kas atsargesnių vertinimų, apdairiai išvengiančių radikalių utopinio entuziazmo ir nostalgiškos desperacijos retorikos. Geras bene paties švelniausio informacijos visuomenės egzistencinės prielaidos varianto pavyzdys – kruopščiai pasverta Wolfgango Hofkirchnerio formuluotė: „Krypstančių link nacionalinių valstybių visuomenių formavimasis ir žemės paviršiaus apgaubtis komunikacinės bei informacinės technologijos tinklais gali būti medžiagiška kokybinio šuolio parengtis, tačiau nebūtinai turi jį sukelti“ (Hofkirchner 1999). Krishanas Kumaras, interpretuodamas „informacinę revoliuciją“ kaip racionalų kapitalistinės praktikos plitimą bei jos intensyvėjimą, pagrįstai nurodo, kad „šiandienos pokyčiai traktuojami pagal (manomai) buvusius praeities pasikeitimus, o ateities raida projektuojama pagal tokio modelio logiką. Tąd kaip industrinė visuomenė pakeitusi agrarinę, taip – daugiau ar mažiau revoliucingai – informacijos visuomenė keičianti industrinę“ (Kumar 1995: 13). Bendrai paėmus, akademinuo-

se šiandienos debatuose vis geriau girdėti moderuotos laikysenos šalininkų, vengiančių radikalių vienpusiškų *fortissimos*, balsai – galimas daktas, tokia šiaip jau viltinga būklė pareina dar ir nuo to, kad informacijos amžių ėmė vis labiau spausti turintys ne mažiau revoliucingos spėkos bio-geno-psicho-para-technologijų laikai.

Iš tikrųjų dosniai finansuojamų ir gausiai atliekamų tyrimų rezultatai rodo ne tai, kas norima matyti: nors paskutiniųjų XX amžiaus dešimtmečių JAV ekonomikos augimą daugeliu atžvilgių bus paveikusi informacinių ir kitų „aukštųjų“ technologijų pramonė, *kol kas nepavyksta įtikinamai ir vienareikšmiškai parodyti, kad kompiuterizacija ir informatizacija nors truputėlį pakylėtų visuomenės gerovės arba nors gamybos efektyvumo lygį*. Socialinė diferenciacija ir vienos darbo vietos įrengimo sąnaudos tik auga, o pranašauto ekonomikos šuolio kaip nebuvo, taip nėra (Chomsky 1996; Mishel 1994). Tokį radikaliai nusiteikusių kritikų vertinimą patvirtina ir garsusis Solowo paradoksas, taip pavadintas pelniusio Nobelio premiją ekonomikos profesoriaus vardu: „kompiuterių amžių galime matyti visur, išskyrus produktyvumo statistiką“. Negana to, gausu statistiniais duomenimis paremtų tyrimų, vaizdžiai parodančių, kad paskutiniais praėjusio tūkstantmečio dešimtmečiais socialinė diferenciacija, skaičiuojant pagal gaunamas pajamas apatinėje ir viršutinėje decilėse, padidėjo maždaug 20 procentų (Garnham 1997: 63). Atrodo, kad bent jau kol kas informacijos visuomenė – kaip ir visos kitos iki šiol buvusios – labiausiai atliepia klestinčios mažumos, o ne vargstančios daugumos norus. Ir tokia atitiktis pamatoma tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu: visur nuosekliai paisoma tradicinių politinių ir ekonominių elitų interesų – padidinti valstybės galią tiek jos pačios piliečių, tiek kitų kraštų at-

žvilgiu, taip pat auginti verslo pajėgumus ir gaunamą pelną, renčiant integruotą globalinę rinką (Kumar 1995).

Nepasitvirtino ir daug dėmesio patraukusi, nors vargu ar jau deramai suvokta, ne tik Peterio Druckerio, bet ir Bello postindustrinės „žinojimo visuomenės“ vizija, teigianti, kad universitetai, kaip pagrindinio kapitalo valdytojai, pakeis bankus – beje, ši vizija pagrįsta ne tiek paties žinojimo, kiek politine jo valdymo svarba, t. y. ji vadovaujasi menkai modifikuotu ir mums puikiai pažįstamu bei gerokai pasensiu marksistiniu gamybos priemonių primato principu, o ne, tarkime, moderuotu Josepho Schumpeterio ekonominių procesų supratimu. Veikiau atvirkščiai – jau XX amžiaus pabaigoje tapo aišku, kad akademinės institucijos vis labiau priklauso nuo išorinio kapitalu užsakymų. Tai lygiai gerai matyti ir Japonijoje, ir Lietuvoje. Daugėja tyrimų, rodančių, kad išdidusis *homo academicus* patiria, anot lakios Alberto Henry Halsey frazės, „proletarizaciją“ (Halsey 1992), o ne trokštamą „elitizaciją“. Kitaip tariant, juo toliau, tuo labiau ir mokslininkai, ir universitetai tampa paklusniais, anot Ostapo Benderio, protinio darbo proletarais, o ne nepriklausomais ir savarankiškai sprendžiančiais naujojo elito karaliukais. Be abejonės, čia, kaip ir kitur, esama ir priešingų nuomonių – juk galų gale net jeigu akademinės bendruomenės statusas ir sumenko, jis vis tiek tebėra kur kas aukštesnis už, sakykime, mėlynųjų ir baltųjų apykaklių savininkų padėtį visose liberalios demokratinės visuomenės socialinės hierarchijos skaičiuotėse.

Tad kuo gi yra pagrįsti nuolatos kartojami ir jokiais faktais neparemti teiginiai, pavirstantys mantromis, įkyriai skelbiančiomis gamybos eros pabaigą ir žinojimo (Lietuvoje – kol kas dar tik „žinių“) epochos pradžių? Tiksčiau, kodėl šie – ir mokslo, ir sveiko proto požiūriu – menkaverčiai pareiškimai sulaukia visuose kontinentuo-

se tokio didelio dėmesio? Kodėl jie jau yra įtraukti į standartinį politinio populizmo arsenalą ir kodėl jais taip noriai tiki net ir labai nepanašūs, skirtingose visuomenėse gyvenantys žmonės? Kodėl, sakykime, Lietuvoje stebuklinga informatizacijos galia tiki ne tik tie, kurie disponuoja bent elementariu kompiuteriniu raštingumu, bet ir tie, kurie net nežino, kas yra internetas (Šaulauskas 2001)? Šie klausimai – ne mažiau svarbi informacijos visuomenės studijų užduotis negu aukščiau minėtas kritinis informacijos visuomenės egzistavimo galimybių svarstymas ir blaivi futurologinių išsklotinių analizė.

Argumentacija, apibendrinanti informacijos studijų reikmę, galėtų būti *grosso modo* formuluojama taip. Pirmą, *iki šiol nežinome, ar yra ir ar kada nors bus tai, ką galėtume pagrįstai vadinti informacijos, žinojimo, tinklo ar pan. visuomene*. Antra, *neaišku, ko iš jos laukti – gera ar bloga*. Trečia, žinome, kad nepaisant pirmų dviejų punktų *informacijos visuomenės samprata tampa vis įtakingesniu bendrabūvio kaitą formuojančiu veiksnium* – ir dėl to, kad ji *jau yra* svarbus kasdienio populistinio folkloro, taip pat ideologinio, beletristinio bei akademinio diskurso sandas; ir todėl, kad įvairialypei šios kategorijos institucionalizacijai edukacijos, verslo, politikos, kultūros ir bemaž visose kitose srityse jau yra skiriamos milžiniškos privačios ir visuomeninės lėšos. Vadinasi, vargu ar galime abejoti, kad informacijos visuomenės fenomenas yra vertas studijų objektas – net jeigu jis neturi jokio intersubjektyviai nustatomo denotato, tai toli gražu nereiškia, kad neturės jo netolimoje ar tolimoje ateityje. Galų gale tai gali lemti kad ir neabejotinai veikiantis pačią save išpildančios pranašystės (*self-fulfilling prophesy*) mechanizmas, kurio efektyvų veikimą bei, deja, tokio veikimo padarinių neprognuojamumą esame liūdnamai stebėję jau ne kartą. Šia prasme infor-

macijos visuomenė *jau yra empiriškai fiksuojama bendrabūvio lytis* – pakanka tik imti skaičiuoti žodžius, raštus, departamentus, pinigus, žmones, įsitraukusius ir įtrauktus į naujojo informacinio vajaus verpetą. Iš to aiški ir daugia-dalykė informacijos visuomenės studijų reikmė: nuo socialinės informatikos iki socialinės psichologijos ir menotyros. Na, o kadangi informacijos visuomenės studijos yra visų pirma *visuomenės*, o tik po to *informacijos* ir *žinojimo* pavidalų studijos, natūralu viltis, kad socialinė teorija visuomet išliks tikruoju jų *spiritus movens*.

3. Trilypė informacijos visuomenės sampratų topologija ir Lietuva

Beje, iki šiol nėra visiškai aišku, kam priskirtina informacijos visuomenės sąvokos bei jos vedinių autorystė, tačiau, regis, vis daugiau autorių sutinka, kad *pirmieji socialinę informatizacijos, o kartu ir esamą informacijos visuomenės studijų lauko problematiką suformulavo ne amerikiečiai, bet japonai*. Jau 1960 metais užfiksuotos pamatinės informatizacijos (*johoka*) ir informacijos visuomenės (*johoka shakai*) kategorijos – pastaroji priklauso Kyoto universiteto profesoriui Umesao Tadao ir 1963 m. buvo paskelbta populiaraus žurnalo, kuriame vyko diskusija apie informacinių technologijų pramonės perspektyvas, puslapiuose (Takagi 1997). Tik palyginti visai neseniai Castellsas kiek plačiau išpopuliarino (Castells 1996) dar anuomet Yonouchi Ito nukaldintą terminą *bunshu shakai* (segmentuota visuomenė), parodantį informacijos srautų proliferacijos mechanizmus: naujoji žiniasklaida (*new media*) čia nebetraktuojama kaip masinė žiniasklaida (*mass media*), nes pirmoji pateikianti savo auditorijai vis tą pačią informaciją, o antroji operuojanti maksimaliai individualizuota informacija, skirta paskiroms auditorijos grupėms (Ito 1978). O

Europos balsas informacijos visuomenės studijų diskurse tapo girdimas gerokai vėliau, baigiantis aštuntajam dešimtmečiui. Tačiau jis greitai įgavo savitą skambesį ir įtaką – visų pirma dėl to, kad informacinių komunikacinių technologijų plėtra bei jos socialinių padarinių analizė tapo neabejotinai Europos Sąjungos prioritetais, o tai lėmė gerą šių tyrimų finansavimą ir laidavo nemenką viešybės dėmesį ir ES valstybėse, ir nors kur kas mažesniu mastu – visame kontinente.

Tai lengvai matoma palyginus JAV ir Europoje paplitusias koncepcijas. *Naujajame pasaulyje tradiciškai laikomasi individualistinės, liberalios, kai kada libertarinės ir netgi bravūriškos anarchistinės laikysenos*, nors tai nereiškia, kad čia stokojama koncepcijų, uoliai ginančių amerikietiškojo liberalizmo, t. y. europietiškosios socialdemokratijos vertybes. Taip radosi deklaratyvus dviejų išdidžių kaimynų – pragmatiškojo Silikono slėnio ir šventosios svajonių giraitės (*Hollywood*) bohemiško flirto vaisius – garsioji „Kalifornijos ideologija“ (Barbrook 2002). Egzaltuotą šio padaro dvasią bene tiksliausiai atskleidžia 1994 metų manifestas, pavadintas ne mažiau pretenzingu „Kibererdvė ir amerikietiška svajonė: žinojimo amžiaus Magna Charta“ vardu. Jį, genami pilietinio rūpesčio, pasirašė ketvertas konservatorių: Esther Dyson, George’as Gilderis, George’as Keyworthas ir Alvinas Toffleris. Manifeste sakoma ne tik tai, kad „svarbiausias XX mažiaus įvykis yra materijos nuvainikavimas“ ir „Trečiosios ekonomikos bangos“, t. y. visa išgelbėsiančio informacijos amžiaus, adventas. Čia kalbama ir apie „pagrindinės šiuolaikinio gyvenimo paradigmos – biurokratinės organizacijos – mirtį“, ir apie tai, kad „priešingai Antrosios bangos masiniam žinojimui, kuris kaip *visuomeninis labas* buvo naudingas visiems todėl, kad žmonių informaciniai poreikiai buvo standartizuoti, individualizuo-

tas Trečiosios bangos žinojimas pačia savo prigimtimi yra *asmeninė gėrybė*“ (Dyson 1994).

Senajame kontinente, atvirkščiai, pabrėžiamas (žinoma, taip pat ne visuomet) *bendruomeninis, socialinis ir kontroliuojamas informatizacijos vyksmo skerspūvis*. Čia svarbiausios informacijos visuomenės supratimo kategorijos yra *socialinė atskirtis, informacinis sklostas, visuotinis kompiuterinis raštingumas, e. valdžios programos* ir, žinoma, *maksimali telematinių technologijų skvarba*, pašaukta realizuoti pačius drąšiausius egalitarinės eudemonijos potroškius. Antai ir lietuviškame „moksliškai pagrįstame“, kruopščiai suderintame su europiniais standartais, ir valdžios apčiuotame šviesios infoatėties regėjime – *Nacionalinėje informacinės visuomenės plėtros strategijoje „Lietuva – globalių galimybių šalis“ (NIVP strategija)* – skaitome: „Informacinių technologijų plėtra atvėrė iš esmės naujas globalaus bendravimo ir sąveikos galimybes – sukūrė pasaulio komunikacinę erdvę be įprastų laiko ir atstumo suvaržymų <...> Sėkmingai įgyvendinus NIVP strategiją, Lietuva taps visaverte pasaulio informacinės visuomenės (žinių visuomenės) dalyve, o kiekvienam jos piliečiui bus sudarytos sąlygos realizuoti savo poreikius, pasitelkiant visame pasaulyje sukauptas galimybes“ (LRS 2001). Taip bene paraidžiu kartojamas garsusis Bangemanno raportas (Bangemann 1997), kuriame detalai išdėstyta oficiali Europos Tarybos ideologinė laikysena ir gausybė po jo pasirodžiusių nacionalinių ir tarptautinių dokumentų, tam antrina ir solidesni akademiniai veikalai. Juose pamokomai nurodoma, kad informacinės technologijos, nors esą ir gali palengvinti kenčiančios žmonijos dalį, kol kas tik didins jau ir taip netoleruotiną socialinę nelygybę; tvirtinama, kad nevaldoma jų plėtra prieštaraujanti krikščioniškiems priesakams, o todėl yra neabejotinai reikalinga kuo rūpestingiausios dorovinės priežiūros ir tvirtos vals-

tybės rankos paspirties (Hamelink 1986). Taigi pagal moralinius prancūzų revoliucijos imperatyvus, prioritetinį rūpestį ne asmenine laisve ir individualia gerove, o visuotine lygybe ir brolybe išduoda ne tik mokslo vyrų ir spontaniškai susibūrusių intelektualų grupuočių pareiškimai, bet ir oficialiai įvairiose biurokratinėse instancijose aprobuoti strateginiai planai, taktiniai dokumentai ir spalvingos vizijos.

Beje, Lietuvoje, akylai sekant ir ne itin vykusiai pamėgdžijant Europos Komisijos padiktuotas madas, trečiojo tūkstantmečio pradžioje galutinai įsigalėjo du *infoutopiniai šampai*: „*informacinės visuomenės*“ ir „*žinių visuomenės*“.

Informacinės, o ne *informacijos* visuomenės kategorijos ir *žinių*, o ne *žinojimo* visuomenės sampratos paplitimas aiškintinas paprasčiausiu, o todėl perdėm gyvybingu ir sunkiai išnaikinaamu aplaidumu bei nuolatinio išprusimo stygiumi. Mat informacinės visuomenės (*informational society*) kategorija, supriešindamas ją su informacijos visuomenės (*information society*) terminu, paskutiniajame XX amžiaus dešimtmetyje įvedė ir išpopuliarino Manuelis Castellsas. O Europoje buvo ir tebėra vartojama visai kita, t. y. „informacijos visuomenės“, sąvoka. Pastaroji nieku gyvu nepabrėžia sinkretinių – vadybos, urbanistinės, karinės, transporto, kontrolės ir t. t. – globalinio kapitalizmo transfigūracijų, o būtent *informacinės* visuomenės koncepcijoje šių dalykų akcentavimas yra visos Castello teorijos *raison d'être*. Europoje kalbama, taigi tarsi ir Lietuvoje reikėtų kalbėti tik apie *informacijos* visuomenę, kurios pagrindą sudaro telematinių technologijų plėtra, skverbti ir šių procesų demokratizacija, t. y. deramas jų pasiekiamumo visiems ir visada augimas.

Savo ruožtu „žinojimo visuomenės“ kategoriją dar septintajame dešimtmetyje pasiūlė garsusis naujosios vadybos maestro Peteris Druckeris (Drucker 1969: 247–355). Jis tvirtino, kad

tokioje visuomenėje verslo subjektai turį radikaliai pakeisti savo santykius su samdomais „žinojimo darbininkais“ (*knowledge workers*), nes esą „jie kur kas mažiau reikalingi verslo institucijai, negu pastarosioms reikia jų pačių“. Tačiau ideologizuotoje Europos informacijos visuomenės tradicijoje ši kategorija niekada nebuvo ir nėra interpretuojama kaip naujosios vadybos kvintesencija. Nebuvo ji traktuojama ir japonų mokyklos dvasia, t. y. nuosekliai kvantitatyviai ir informaciškai-techniškai. Visuose iki vieno programiniuose besivienijančios Europos dokumentuose primygtinai akcentuojamos ne pačios žinios ir žinių masyvai, kaip kad yra *johoka shakai* informacinių srautų, apie kuriuos netrukus bus kalbama, mokykloje, o žinojimas ir, kas itin svarbu, ypatinga, t. y. nuolat modifikuojama – *atnaujinama ir tobulinama* – *žinojimo kokybė*. Mat dar 1995 metais Europos Komisija išplatino futurologinę Baltąją knygą, pavadintą skambiu „Mokymas ir mokymasis – žinojimo visuomenės linkui“ vardu. Ji tik papildė, bet nieku gyvu nepakeitė iki to laiko buvusią *informacijos visuomenės* ideologiją. Kitaip sakant, *žinojimo visuomenė* (*knowledge society*) čia buvo suprata labai konkrečiai – ir toks supratimas tebėra visų sparčiai rengiamų ir vykdomų informatizacijos programų pagrindas, – kaip *informacijos visuomenė* (*information society*) *plus nuolatinis mokymasis* (*life long learning*). Pastarasis mąstomas kaip, pirma, *kvalifikacijos keitimas bei kėlimas* ir, antra, kaip *laikų Europos kalbų mokymasis*, leisias socialinį mobilumą, kai europinėje ateities unijoje bus ryžtingai liberalizuota užimtumo rinka.

Atrodo, kad vienintelis būdas išvengti ne tik terminologinės, bet ir conceptualinės painiavos – prašyti gausaus lituanistų būrio, kad jie maloniai paaiškintų, jog lietuviškasis „informacinis“ taip pat *gali būti* ne tik angliškojo *informational*, bet ir *information* atitikmuo, o „ži-

nios“ – ne tik informaciniai vienetai ir per radiją girdimos naujienos, bet ir žinojimas, t. y. net ir episteminės kompetencijos, pasirengimas nuolat, be jokių pertraukų rūpintis jų stiprinimu ir plėtimu. Arba dar geriau – nuoširdžiai pripažinti, kad semantinis politinės retorikos potencialas bei ideologinės ištarnos buvo, yra ir netgi, galimas daiktas, turi būti ne propozicinės-pažintinės, o performatyvinės-ritualinės prigimties. Visuomet laimi stipresnioji, o ne protingesnioji komanda, nes, deja, jokios žmonių bendrabūvio taisyklės nenumato sulyginti pagal jas žaidžiančiųjų skaičių ir taip suvienodinti varžovų šansus. Tegalime guostis, kad net ir patys keisčiausi žodžiai, ėmę gyventi, sparčiai kitėja ir įprastėja: juk nedaug trūko, kad šiandienis „tolimatis“ reikštų ne tik matavimo įrankį, bet ir, kaip siūlė tarpukario Lietuvos kalbininkai, televizorių; jau pripratome ir prie „žiniasklaidos“, tad priprasime ir prie „žinių ūkio“, „žiniaūkio“ ar „žiniaverslo“.

Kitaip nei Lietuvoje, *oficialiuose Japonijos valdžios dokumentuose vartojama* ne nemokėsiškai importuota, bet *savita ir beveik pusę amžiaus šlifluota retorika* – čia itin dažnai pabrėžiama, kad bet kokios, o tuo labiau revoliucinio masto permainos reikalauja milžiniško susitelkimo, kantrybės ir pasiaukojimo. Toks blaivus atsargumas arba, tiksliau, politiškai pasvertas apdairumas nė kiek nevaržo infoutopinės vizijos masto: „pažangi informacijos ir telekomunikacijų visuomenė yra nauja socioekonominė sistema, kurioje žmonės gali laisvai kurti, keisti ir platinti informaciją bei žinojimą (žmogaus intelektualinės veiklos produktus) ir taip harmonizuoti kasdienį gyvenimą, kultūrą, gamybą, ekonomiką, gamtą ir aplinką“. O pagrindinio uždavinio formuluotė tokia: ryžtingai pakeisti „visuomenę, kuri labiausiai vertina *masinę gamybą* ir *masinį vartojimą*, tokia verslia visuomene, kuri remiasi *informacijos kūrimu ir paskirstymu* ir kurią suponuoja *skaitmeninė revoliucija*“. Be to, konstatuojama, kad Japonija

jau yra pradėjusi šį virsmą: „esame paradigmatiinių permainų, sukursiančių visiškai naują vertybių sistemą, sukūryje“ (AI&TSPH 1998). O vėlesniuose, 2000 metų, dokumentuose pabrėžiama dar ir tai, kad *e. Japonija* (sic!) galutinai turėtų įžengti į naująją erą iki 2005-ųjų: pasivydama bei pralenkdama JAV ir taip galų gale tapdama vienvalde viso žemės rutulio lydere (ir tai daroma nepaisant pastaraisiais dešimtečiais Japonijos ekonomikos patiriamų rimtų keblumų).

4. Informacijos visuomenės samprata racionalaus pasirinkimo ideologijoje

Nepaisant akivaizdžių ideologinių skirtumų, *visur, kur tik vykdomos kryptingos tokio pobūdžio informatizacijos iniciatyvos, remiamasi racionalaus pasirinkimo teorijos principais*. Visų pirma veikimo pagrindą sudaro asmeninės naudos bei idealių vertybių lydinys, kuris realizuojamas „apskaičiuojant“, viena vertus, veiksmų padarinius pagal ekonominės naudos bei jos priimtimumo, o kita vertus – pagal visuomeninės naudos bei jos atitikimo deontologiškai pripažįstamai normai logiką. Būtent taip – akcentuojant institucionalizuotas, o todėl visuotinai atpažįstamas ir pripažįstamas vertybes – ir yra laiduojamas vieno ar kito visuomeninio vajaus efektyvumas ir galima jo sėkmė. Iš to išplaukia, kad ir veiksmo pagrindus, ir struktūrinius pasirinkimo taisyklės komponentus daugiausia lemia ne kasdieniško, sveika nuovoka pagrįsto elgesio logika, o normatyvai, įtarpinti ilgamete ideologijos, religijos ir kultūros istorine patirtimi – tai itin gerai matyti Zenono Norkaus pasiūlytoje racionalaus pasirinkimo modelio rekonstrukcijoje (Norkus 2000: 31–32). Todėl nekeista, kad japoniškasis informatizacijos vėjus įgijo savitą – konceptualizuotą informatizuotos visuomenės (*johoka shakai*) terminais – pavidaļą. Čia pabrėžiami ne utilitaristinės *homo*

politicus mąstysenos įteisinti socialinės lygybės prioritetai, kaip tatai įprasta Europoje; ne individualizuoto *homo oeconomicus*, siekiančio apčiuopiamos ir personalizuotos naudos, kaip tai dažniau atsitinka JAV, liberaliosios vertybės; o normatyvinis Vakarų kultūroje plačiau dar neišplitęs, o todėl ir kiek keistokas *homo sociologicus* ir *homo oeconomicus* kompleksas, derinantis dekontekstualizuotas ir neistorines priedermes su asmeninės gerovės siekiniu. Iš čia kyla japoniškoji segmentuotos (*bunshu shakai*) informacinių srautų visuomenės ideologema ir jos padiktuotų nuostatų populiarumas: priešingai europiečiui arba amerikiečiui, taisantis automobilius, auginantis ryžius ar dirbantis sanitaru japonas tikrai nenustebis pavadintas informacinio fronto darbuoju, po šapelį renčiančiu nacionalinės infogrovės tikrybę.

Ir dar: informacijos visuomenė *per se* nėra nei gėrio, nei blogio versmė. Kaip ir kiekvie-

na žmonių padermės išmonė, visuotinė telematikos skvarba gali tapti pačia uoliausia tiek bijomos sprespaudos, tiek geidžiamos laisvės kambarine. Net ir gausūs Europos Komisijos vajai, propaguojantys rėksmingą federalinės infoutopijos viziją, yra gera tokio liudijimo paspirtis: ne veltui juose taip gausu ne tik raginimų plėtoti, tyrinėti ir visokeriopai remti informacijos visuomenės plėtrą, bet ir knibždėte knibžda paprastos politinės retorikos pratartys, skelbiančios tegu ir aplopytas, bet vis dar nepakeičiamas liberaliosios demokratijos vertybes.

Tad nepaisant suprantamo noro nelieti jauno informacijos visuomenės studijų vyno į senus, o todėl ir neva tam reikalui nepritaikytus vynmaišius, senųjų talpyklų šiluma yra ne tik patogi, bet ir neabejotinai naudinga: kad ir ką sakytum, gera, kai po netramdoma infoentuziastų ir infoesimistų retorika netrunki aptikti gerai pažįstamus, o todėl lengviau sugaudomus ideologemų spiečius.

LITERATŪRA

1. Advanced Information and Telecommunications Society Promotion Headquarters (AI&TSPH). 1998. *Basic Guidelines on the Promotion of an Advanced Information and Telecommunications Society*. Tokyo, AI&TSPH, November 9.
2. Castells, M. 1996, 1997, 1998. *The Information Age: Economy, Society and Culture* (Vol. I: *The Rise of the Network Society*; Vol. II: *The Power of Identity*; Vol. III: *End of Millennium*). Oxford: Blackwell.
3. Bangemann, M. Commission of the European Communities. Recommendations to the European Council. Europe and the Global Information Society. <http://www.ispo.ccc.bc/infosoc/backg/bangeman.html>, 10-02-97.
4. Barbrook, R.; Cameron, Andy. *The Californian Ideology*. <http://cci.wmin.ac.uk/HRC/ci/calif5.html>, 2002-05-05.
5. Barlow, J. P.; Birkets, S.; Kelly, K.; Slouka, M. *Harper's Forum: What are we Doing Online?* Harper's, August 1995, p. 35-46.
6. Chomsky, N. 1996. *Powers and Prospects: Reflections on Human Nature and the Social Order*. London: Pluto Press.
7. Drucker, P. F. 1969. *The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society*. London: Heinemann.
8. Dyson, E.; Gilder, G.; Keyworth, G.; Toffler, A. *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age* (Release 1.2, August 22, 1994). <http://www.ifla.org/documents/libraries/net/magna.txt>, 2002-05-05; taip pat žr.: Information Society, 1996, vol. 12, no. 3, Jul-Sep, p. 295-308.
9. Edclstein, A. S.; Bowes, J. E.; Harsel, S. M. (Eds.) 1978. *Information Societies: Comparing the Japanese and American Experiences*. Washington: International Communication Center, University of Washington.
10. Garnham, N. 1997. „Political Economy and the Practice of Cultural Studies“, in Ferguson, M. & Golding, P. (Eds.) *Cultural Studies in Question*. London: Sage.
11. Gibbs, J. P. 1989. *Control: Sociology's Central Notion*. Urbana: University of Illinois Press.
12. Halsey, A. H. 1992. *The Decline of Donnish Dominion: the British Academic Professions in the Twentieth Century*. Oxford: Clarendon Press.
13. Hamclink, C. J. 1986. „Is there life after the information revolution?“, in Traber, M. (Ed.) *The Myth of the Information Revolution: Social and Ethical Implications of Communication Technology*. London: Sage.

14. Hofkirchner, W. 1999. „Does electronic networking entail a new stage of cultural evolution?“, in Fleissner, P. & Nyiri, J. C. (Eds.). *Cyberspace: A New Battlefield for Human Interests? Philosophy of Culture and the Politics of Electronic Networking*. Vol. II. Budapest: Studienverlag, Innsbruck, Aron, p. 3–22.
15. Illich, I. 1971. *Deschooling Society*. New York: Harper & Row.
16. Ito, Y. *Report at the final plenary session: cross cultural perspectives on the concept of an information society* (žr. Edelstein 1978: 253–258).
17. Kumar, K. 1995. *From Post-industrial to Post-modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Oxford: Blackwell.
18. Lietuvos Respublikos Seimas (LRS). *Nacionalinė informacinė visuomenės plėtros strategija „Lietuva – globalių galimybių šalis“ (NIVP Strategija)*. Nutarimas. Dėl Nacionalinės informacinės visuomenės plėtros strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo pradžios (2001 m. gruodžio ... d., Vilnius).
19. Masuda, Y. 1980. *The Information Society as Post-Industrial Society*. Tokyo: Institute for Information Society.
20. McLuhan, M. 1962. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
21. Mishel, L.; Bernstein, J. 1994. *The State of Working America 1994–95*. New York: M. E. Sharpe, Armonk.
22. Naisbitt, J. 1982. *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York: Warner Books.
23. Negroponte, N. 1995. *Being Digital*. New York: Alfred A. Knopf.
24. Norkus, Z. 2000. „Racionali veikla Maxo Weberio sociologijoje ir racionalaus pasirinkimo teorijoje“, *Problemos* 57: 17–35.
25. Porat, M. U. 1977. *The Information Economy*. US Department of Commerce, Office of Telecommunications, Washington DC.
26. Robins, K.; Webster, F. 1999. *Times of Technoculture: From the Information Society to the Virtual Life*. New York: Routledge.
27. Roszak, T. 1986. *The Cult of Information*. New York: Pantheon.
28. Sardar, Z. & Ravetz, J. R. (Eds.). 1996. *Cyber-futures: Culture and Politics on the Information Superhighway*. New York: University Press.
29. Šaulauskas, M. P. 2000. „Homo informaticus apžvas: du prietarai, trys svajos“, *Informacijos mokslai* 13: 39–48.
30. Šaulauskas, M. P. 2000. „The Spell of Homo Irritatus: Amidst Superstitions and Dreams“, *Information Research*, 5(3), April.
31. Šaulauskas, M. P. 2001. *Skaitmeninės Lietuvos profiliai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
32. Šaulauskas, M. P. 2002. „Informacijos visuomenės studijų pastoliai: naujųjų vynuogių beieškant“, *Problemos* 63: 9–18.
33. Schiller, H. 1973. *The Mind Managers*. Boston: Beacon Press.
34. Segal, H. P. 1986. „The Technological Utopians“, in Joseph J. Corn (Ed.). *Imagining Tomorrow: History, Technology and The American Future*. Cambridge: MIT Press.
35. Takagi, T. 1997. „Reading the Future: Japanese Information Services“, in *East Asian Library Resources Group of Australia*. Newsletter No. 33, Australian National University.
36. Toffler, A. 1980. *The Third Wave*. London: Pan.

CONCEPTION OF THE INFORMATION SOCIETY: IN THE GRIP OF THE OLD WINESKINS

Marius P. Šaulauskas

Summary

The article deals with fundamental methodological and axiological characteristics of the information society's concept. It argues, first, that the most widespread understanding of the information society dwells on the existential presupposition, which *sensu stricto* implausibly posits information society, tentatively endowed with an utmost societal importance, as an already real phenomenon *in status nascendi*. Second, that such an

existential-axiological assumption is articulated along the lines of modern ideological discourse, i.e. in terms of mainstream liberal-socialdemocratic controversies. An article also puts under critical comparative scrutiny the usage of information society's concept in the public sphere of nowadays Lithuania.

Keywords: information society, ideology, info-pessimism, info-optimism, rational choice theory, existential-axiological assumption.